

Una experiència didàctica: El Taller de Cultura Popular

(I.B. Santa Maria d'Eivissa)

Rosa Vallès Costa

A iniciativa de la professora Joana Maria Ferrer i des del curs 1992-93, l'I.B. Santa Maria de Eivissa ofereix, com a EATP, amb dues hores setmanals, un *Taller de Cultura Popular de les Illes Pitiüses* per a l'alumnat de 2n. i 3r. de BUP. És dirigit per les professores Joana Maria Ferrer i Rosa Vallès.

Les activitats giren entorn de quatre nuclis temàtics:

- Societat i territori
- Les Pitiüses: una història en el marc de la Mediterrània
- La vida tradicional
- Eivissa i Formentera a l'actualitat

Entenem, així, per *cultura popular*, no només un passat i una vida tradicional, sinó una realitat social que es va modificant al llarg dels temps, oberta als canvis i abocada a unes perspectives de futur. Una cultura que inclou les manifestacions passades i presents de la societat pitiüsa, en la rica diversitat dels seus components i els diferents esperits col·lectius (pagesos, grups socials urbans, definits bé per la seua funció i activitats, bé per la capacitat econòmica, i fins i tot per l'origen geogràfic i/o el grau d'integració en la comunitat); amb un marc geogràfic ben delimitat: unes *illes*, per tant, voltades de mar i amb uns límits precisos. Una societat complexa, malgrat les dimensions quantitatives, que al temps que dona resposta els reptes dels seu temps va conformant l'esperit col·lectiu i aquesta forma peculiar de ser *eivissencs i formenterers*, que es presenta, de vegades, com un reclam turístic.

Són fonamentals en aquesta experiència les sortides de camp, a fi de copsar diferents ambients i realitats, però també el treball de classe, reflexiu i d'elaboració de les experiències i d'informacions diverses, realitzat preferentment en equip. Així com els col·loquis-debat sobre un tema que permeti diferents solu-

cions i interpretacions.

Presentam aquí una de les propostes del segon tipus d'activitats, teòriques si voleu però convenients per a una formació de l'alumnat més crítica i madura. La base geogràfica es pren com a suport i condicionant d'un tipus d'activitats que han estat predominants a l'Eivissa i a la Formentera tradicionals: les agràries. Però també tenim en compte altres elements culturals, com la visió literària, o les creences i dites populars. Volem donar-li un caire humà, posar la gent -i nosaltres mateixos- en el centre de la vida. El treball continua amb l'anàlisi de la vida rural al ritme de les estacions:

hem fet servir *L'any en estampes*, de l'escriptor eivissenc i Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, Marià Villanagómez, qui el va escriure el 1953 mentre feia de mestre al poblet de Sant Miquel. Però començam per la tardor, amb la festa del poble i les primeres pluges (és el moment de l'inici del curs escolar) i seguim per l'hivern i la primavera. Paral·lelament es va fent l'anàlisi comparativa de determinades manifestacions de la vida rural amb les de la ciutat (per exemple, les Carnestoltes, a l'hivern), i la relació -moltes vegades de complementaritat- entre les activitats de la pagesia i algunes de la ciutat.

Els condicionants de la vida a la ruralia pitiüsa

On som?

Observa aquest mapa de la Mediterrània:

- Localitza les illes Balears i les illes Pitiüses.
- Quines activitats fa possible la situació marítima?
- Explica la situació de les Pitiüses a la Mediterrània occidental.
- Entre quines terres es troben i de quines són més a prop?
- Per què deim que les nostres illes tenen una situació estratègica?
- Quins pobles i cultures s'han anat instal·lant a les nostres illes i des de quins períodes històrics?

Cultura popular pitiüsa La vida en el món rural tradicional

La vida tradicional a les Illes Pitiüses s'ha desenvolupat en dos àmbits diferents de poblament: l'*urbà*, concentrat a la ciutat d'Eivissa, *Vila*, i el *rural*, que presentava una dispersió de la població gairebé absoluta, en cases aïllades enmig del camp.

La major part de la població pitiüsa era pagesa i vivia del treball de la terra. Així, en gran part, la nostra cultura popular té el seu origen i explicació en el mode de vida i en les relacions socials generades per una estructura agrària tradicional, basada en una interacció equilibrada i harmònica amb la natura.

Els resultats són, d'una banda, la bellesa d'un paisatge afaiçonat a la mesura humana: els camps, les cases, els camins i les esglésies parroquials són obra de l'home per a l'home. I la

"Aquest costumisme es refereix sobretot a la pagesia, tan predominant a Eivissa i tan reclosa en el seu petit món de difícil penetració. Des de la darrereria del segle XVIII i, encara més, durant el XVIII i el XIX, s'espesseix aquesta gent camperola, al voltant d'una vila ben reduïda. Les famílies pageses completaven el seu aïllament dins les seues cases disperses, amb costoses comunicacions. Només l'emigració descongestionava la població que s'arrapava a tota una illa pobra, de molt escasses pluges, transformant els camps i adaptant-se'ls, estenent els conreus a terrenys més ingrats i assolant els pujols, completant els magres ingressos amb la llenya i la sitja del bosc. El pagès sortia a vegades d'aquest, però res, pràcticament, no hi arribava. Només l'església hi duia la seua doctrina i la seua influència, i entre les necessitats i les tradicions, algunes remotíssimes, hi brillava l'espurna cristiana. També les imprescindibles, mal que fossin molt limitades, exigències del comerç, certes activitats polítiques i les relacions que suposa el contracte tan corrent de parceria agrícola, mig obrien alguna escaleta per a l'airejament d'aquesta societat ben arrelada al seu medi, tendent, per necessitat, a valer-se en tot per ella mateixa. La fraseologia religiosa impregna-

tolerància, el seny i el respecte, virtuts derivades d'una realitat que enfonsa les seues arrels en la tradició d'una història mil·lenària. La nostra pagesia és la dipositària de les successives cultures que s'han anat instal·lant sobre Eivissa i Formentera, i han enriquit el patrimoni col·lectiu amb les solucions i perspectives adoptades davant dels reptes i les dificultats del seu temps.

En un intent d'aproximació al món rural tradicional, tractarem dels aspectes físics que condicionen la vida pitiüsa, veurem com la pagesia s'acomoda al ritme natural de les estacions (ens servirem, per a això) de *L'any en estampes*, de Marià Villangómez) i acabarem, a manera de resum, amb una síntesi de les principals conclusions.

Llegiu ara el següent fragment de Marià Villangómez sobre el costumisme eivissenc:

va moltes de les manifestacions d'una fonda cultura popular, transmesa de paraula, però que, arribada l'hora, algú -aci, principalment, el canonge Macabich, amb la seua autoritat i les seues recerques, sovint preguntes a gent vella- intenta fixar per l'escriptura. Veim, així, un poble agricultor, amb costums que van de la rudesia a una mena de refinament rococó pagesívol, de la ignorància i de la superstició -d'on ningú no intentava treure'la un sentit de l'adaptació i a algunes solucions ben notables, d'actituds que tenen quelcom de fatalisme, a vegades d'estoïcisme, a certs capteniments de greu dignitat. Tot això presidit, com a la pagesia de pertot arreu, per la força considerable de la tradició, per una tendència a la immobilitat. La llengua catalana, que també s'aïlla i s'atura o bé evoluciona amb alguns particularismes, és la dels proverbis i de les cançons de la terra, del dret consuetudinari i de les rondalles, i, per usar els títols de dos llibres de Macabich [...], dels mots de bona cristianitat i del romancer tradicional".

M. Villangómez: *Alguns escrits sobre les Pitiüses*, Eivissa, 1981, pàgs. 81-82.

El present fragment fa referència a l'obra costumista d'I. Macabich

Contesta:

- Com veu l'autor les condicions físiques de l'illa?
- Quina és la feina bàsica del pagès? Com completa la seua economia?
- Quan la població creix, què fa el pagès?
- Qui diu que exerceix una major influència sobre la pagesia? Com es manifesta aquesta influència?
- En quina llengua s'expressa la pagesia?
- Com veu l'autor els costums pagesos?

Aquest altre fragment parla de l'educació dels infants al que era un petit nucli de la pagesia, Sant Miquel, en els primers anys cinquanta:

"En Vicentet, en Joanet, en Pepet, en Miquelet saben moltes coses que un home de ciutat ignora. Al costat de la formació escolar en reben una altra, complexa, parant esment en els treballs familiars i ajudant els pares i germans grans. Comencen a exercitar-se en els múltiples oficis d'aquests pagesos, que els practiquen tots al mateix temps. Àvidament contemplen, en primer lloc, la feina pròpia de l'agricultor, interminable i bàsica. També entenen de bestiar i ramades, són pastorets ells mateixos. Alguns d'aquests infants tenen el pare pescador o caçador, a més de pagès, i poden copsar notícies d'aquests oficis. Uns altres pares es dediquen a l'apicultura, i ja no parlem de gallines, coloms, galls d'indi o indiots, ànecs, etc., generalment a càrrec de la mare. D'altres tallen llenya i soques al bosc: són llenyaires. Encara fan carbó, en apartades carboneres o sitges, o rosteixen les pedres apilades als forns de calç. Han de ser també una mica picapedrers i paletes. No podrien passar sense un carro i una mula o cavall: són també carreters. I fle-

quers, encara; a cada casa pasten i couen el seu pa. Com així mateix carnisers, quan arriba el temps de la matança del porc [...] ¿Quantes plantes, llavors, fruites, aigües, pedres no toquen? ¿Quants estris, eines, guarniments, animals no manegen? Hem de pensar que l'agricultor no és ací especialista en cada cultiu. Ho és alhora d'hort i de secà, de plantes i d'arbres fruiters. Llaura, sembra, sega, cull, poda, cava, rega, adoba, eixarcola. Les criatures allí el seu predi es van iniciant en aquestes diverses tasques, cada una de les quals ha de fer-se al seu temps. No diguem ignorants a aquests noiets, si algun vacil·la davant un problemet una mica complicat. Ni estranyem massa que aprenguin dels pares, amb tants coneixements útils, la neciesa del poder de les bruixes, de certes influències lunars o d'altres creences igualment fantàstiques, que el preceptor intenta, amb èxit dubtós, de desprestigiar".

M. Villangómez: *L'any en estampes*, Eivissa, 1975, 2a. ed. pàgs. 72-73

Contesta:

- Quines coses ha d'aprendre un al·lot a la pagesia?
- Fes una llista amb les diferents activitats dels pagesos.
- Podríem dir que els pagesos són especialistes -o professionals- d'una sola tasca? Raona la teua resposta.
- Quines creences té la gent pagesa sobre la natura? Les tenen en compte a l'hora de fer les feines?
- Fes una valoració de la vida dels pagesos. Creus que la situació actual es sembla a la descrita en el text? Raona-ho.

SERVEI DE LLIBRES ESTRANGERS LLIBRES DELS PAÏSOS CATALANS JOGUINES I LLIBRES INFANTILS

Carrer d'en Rubí, 5
Telèfon 71 38 21
07002 PALMA

Com són les nostres illes?

Observa detingudament el mapa d'Eivissa i Formentera:

VILÀ (Coord.), VALLÉS-PRATS-RAMON: *Geografia de les illes Pitiüses*. Unitat primera: Presentació de les illes d'Eivissa i Formentera. La Geografia Física i la Biogeografia, Eivissa, 1979-80, pàg. 13

- Pinta el mapa en una gama de colors, per exemple:
 - terres baixes (no puntejades) o planes, verd clar
 - terres entre 50 i 100 m. d'altitud, groc pàl·lid
 - terres entre 100 i 200 m., marró clar
 - terres entre 200 i 300 m., marró
 - terres entre 300 i 400 m., marró fosc
 - terres per damunt dels 400 m, vermell
- Posa nom a les diferents illes i el mar.
- Localitza els principals accidents geogràfics (planes, es Amunts, serres i puigs, riu de Santa Eulària, ses Salines, caps i cales, platges), la ciutat d'Eivissa, les viles de Sant Antoni i de Santa Eulària, els pobles i altres nuclis de població notables.

Contesta:

- Com és, en conjunt, el relleu d'Eivissa? I el de Formentera?
- On es troben les platges més importants?
- Quina relació hi ha entre el relleu i les formacions costaneres?

- Llegeix ara aquest fragment del poema *Formentera*, de M. Villangómez:

*Llunyana i just a tocar,
sola i fent-nos companyia,
cap a la part de migdia
Formentera ens clou la mar.*

*I entre ribera i ribera,
amb un rosari partit
d'illots que treuen el pit,
resta la mar presonera.*

Contesta:

- Com s'expressa la posició relativa de Formentera? Quina posició ocupa Formentera respecte d'Eivissa?
- Quina imatge poètica dóna des Freus i els illots entre Eivissa i Formentera? Quins són aquests illots?
- És fàcil navegar pels Freus? Què ha posat l'home per facilitar la navegació? Recull informació sobre algun naufragi.

Quin temps tenim?

Amb les dades de temperatura i precipitacions que tens a continuació, elabora un climograma (és millor que facis un gràfic diferent per cada illa)

	G	F	M	A	M	J	J	A	S	O	N	D	anual
<i>Aeroport d'Eivissa (1961-79)</i>													
T °C	11.7	11.8	12.5	14.6	17.9	21.3	24.6	25.3	23.2	19.4	15.2	12.5	17.5
P mm	31	22	39	33	23	15	6	28	49	72	47	66	431
<i>La Savina, Formentera (1961-79)</i>													
T °C	11.7	12.3	13.8	15.8	18.4	22.2	25.0	25.7	23.9	20.1	16.5	13.1	18.2
P mm	25	19	29	26	19	12	4	14	43	65	38	57	351

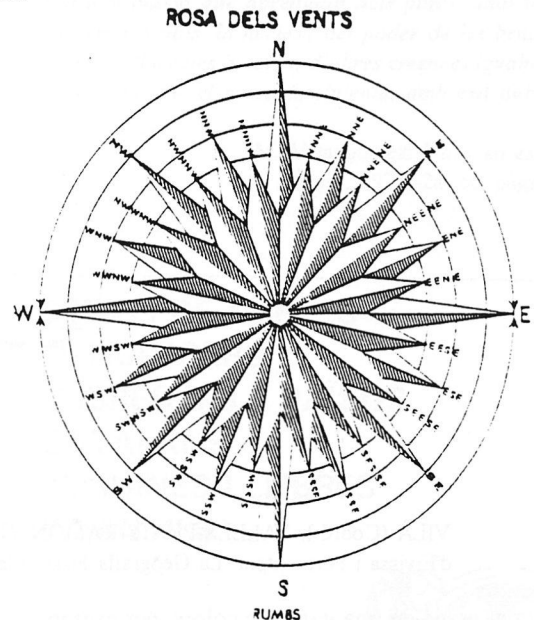
KUHBIER-ALCOVER-GUERAU D'ARELLANO (Eds.):
Biogeography and ecology of the Pityusic islands,
 La Haia, 1984, pàgs. 123 i 127.

- Confecciona un gràfic lineal amb els valors de les temperatures (T) i un gràfic de barres amb els valors de les precipitacions (P).
- Observa la figura resultant i contesta:
- Quin mes té la temperatura mitjana més alta? Quin mes la té més baixa?
- Calcula l'oscil·lació tèrmica anual (és la diferència entre els dos valors anteriors) a Eivissa i a Formentera. Hi ha diferència notable?
- Quins mesos plou més? A quina estació de l'any correspon?
- Quins mesos plou més poc? Quina estació és?
- Quina és la precipitació anual? Tots els anys plou el mateix?
- Explica la relació entre temperatures i precipitacions. Quines conseqüències se'n deriven en quant a l'evaporació i respecte de la disponibilitat d'aigua?
- Compara les dades de l'estació meteorològica de l'aeroport d'Eivissa i les de la del port de Formentera. Quina de les dues illes té un major problema de sequera? Per què?

En resum, direm que les illes Pitiüses tenen un clima mediterrani, temperat per la influència marítima, amb hiverns suaus i estius càlids i secs. Les pluges, molt irregulars d'un any per l'altre, cauen més a la tardor, freqüentment en forma torrencial. En els mesos més secs l'evaporació és molt intensa. Els dies clars permeten gaudir d'una insolació anual que s'apropa a les 3.000 hores de sol en l'any, cosa que podria fer rendible l'ús d'energia solar.

Degut a les condicions climàtiques, les Pitiüses presenten un dèficit d'aigua potable. Com ha solucionat el pagès el problema de l'aigua?

Un altre element del clima és el vent. Sobre la rosa dels vents situa el punt corresponent els vuit vents del món: tramuntana, gregal, llevant, xaloc, migjorn, llebeig, ponent i mestral.

- Escriu refranys pagesos que facin referència al temps o a algun dels elements del clima.

Repassem allò que hem après

Llegeix el text següent:

“De totes les activitats humanes, les agràries són les que més han depès d'uns factors físics: necessiten un suport, el sòl agrícola, al temps que es veuen fortament afectades per les condicions meteorològiques.

[...] els elements que conformen la geografia física de les Pitiüses no són precisament afavoridors per a una agricultura florent. La reduïda extensió de les illes, el relleu accidentat d'Eivissa, la permeabilitat dels materials geològics i la presència de crostes, suposen tota una sèrie de dificultats. Un altre greu problema que ha d'afrontar l'agricultura pitiüsa és el de l'aridesa. Les pluges, escasses i irregulars, són freqüentment torrencials; manquen cursos d'aigua corrent i l'estiu -d'elevades temperatures ambientals i al sòl- és marcadament sec, amb intensa evaporació. A tots aquests factors limitadors hem de sumar l'acció del vent, sobretot a Formentera pel seu relleu pla.

L'home d'Eivissa i Formentera ha treballat molt durament per obtenir els fruits de la terra. Les parcel·les de cultiu són, per raó de la disposició del relleu, forçosament reduïdes. El sòl agrícola ha estat dificultosament obtingut, ja que moltes vegades la terra de cultiu es troba davall la pedra morta constituïda per les crostes, pedra que, una vegada rompuda per l'home, era utilitzada per fer parets que limiten tanques, feixes i camins. La lluita contra l'erosió ha estat constant, a fi de preservar aquests sòls, ni massa rics ni massa abundants. En un afany realment admirable per aconseguir una ampliació de l'espai agrícola i retenir la apreciada terra, d'altra manera arrossegada per l'erosió, l'home ha afaïçonat els puigs amb tota una sèrie de feixes abancalades fins al bell cim, feixes que són sostingudes per parets de la pedra morta arrancada a la superfície de la terra. És una “arquitectura agrària” que només podem trobar a les contrades d'antiga civilització, com la nostra, en un esforç secular de l'home per adaptar-se a les condicions de l'entorn i treure'n totes les possibilitats.

També l'home pitiü ha sabut captar les pluges torrencials de la primavera i la tardor per mitjà de cisternes i aljubs, que li permetien de tenir una reserva d'aigua, i per les esques dels camins desviava aqueixes aigües cap als camps de conreu alhora que evitava que els mateixos camins es convertissin en torrenteres. Fins i tot, en el moment de màxima pressió demogràfica s'arribaren a cultivar els fons de torrent -canals- amb les característiques feixes en forma de mitja lluna, tan reduïdes que moltes vegades no eren capaces més que per a un o dos arbres.

El clima mediterrani, càlid i sec, les característiques del relleu i uns sòls mitjanament fèrtils, amb poc humus, elevada proporció de carbonat càlcic, certa proporció de ferro i reacció bàsica, expliquen el tipus de producció agrària dominant a Eivissa: la clàssica trilogia mediterrània de cultius -cereal, vinya, olivera-, l'expansió de l'arboricultura de secà -ametller, figuera, garrover- a la qual s'associava el cereal i els llegums de secà -faves, pèsols, veça-, una ramaderia familiar de cabres i ovelles, uns pocs animals de tir -mules- i uns animals de corral per a les necessitats familiars -aviram, conills, porcs-. A Formentera, per causa del vent, l'arboricultura veu limitat el seu desenvolupament, però la ramaderia tenia, proporcionalment, un major pes en l'economia familiar.

Per completar aquesta economia agrària tradicional, l'home ha aprofitat tots els recursos naturals disponibles, en un cicle anual de tasques rurals: obtenció de calç, a partir de la pedra viva calcària dels puigs, explotació forestal, molt important als sectors marginals, pesca de cala, transformació -a la petita escala familiar- de productes agropecuaris...”

VILA (Coord.), PRATS-RAMON-VALLÈS:
Geografia de les illes Pitiüses. Les activitats agràries,
Eivissa, 1984, pàgs. 13-15.

Contesta:

- És fàcil el treball de l'agricultor? Per què?
- Quin tipus d'agricultura presenten Eivissa i Formentera? Què s'hi produeix?
- Quina diferència hi ha entre la pedra viva i la pedra morta? Per a què les usa el pagès?

Recapitula:

- Quina relació hi ha entre les activitats agràries i el medi físic?

Nota: Aquest exercici ha estat treballat per alumnes de 3r. de BUP del present curs 1993-94, a manera de repàs inicial.